

HIKOYA JANRGA XOS LINGVOPOETIK XUSUSYATLTLAR TALQINI

Shukurova Bahor Boltayevna

Termiz muhandislik-texnologiya instituti katta o'qituvchisi, BuxDU tadqiqotchisi

Annotatsiya Ko'pincha badiiy asarning tilga oid xususiyatlari lingvistlar tomonidan o'rganiladi. Badiiy matn alohida poetik tizim bo'lganligi sababli uning strukturasi badiiylik mezon va qonuniyatlari asosida yuzaga keladi. Shu boisdan badiiy asar tili bir semasiologik tizimdan boshqa bir semasiologik tizimga o'tadi. Maqolada Shukur Xolmirzayev, Erkin A'zam, Nazar Eshonqul hikoyalari asosida hikoya janrga xos lingvopoetik xususyatlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: hikoyachilik, lingvopoetik xususyatlar, semasiologik tizim, roviy nutqi, qahramon va personajlar nutqi

Ko'pincha badiiy asarning tilga oid xususiyatlari lingvistlar tomonidan o'rganiladi. Badiiy matn alohida poetik tizim bo'lganligi sababli uning strukturasi badiiylik mezon va qonuniyatlari asosida yuzaga keladi. Shu boisdan badiiy asar tili bir semasiologik tizimdan boshqa bir semasiologik tizimga o'tadi. Atoqli strukturalist va semiotik Rolan Bart buni "ikkinchi semasiologik tizim" deb atagan edi. Bu poetik hududda til tizimidagi konsept tubdan o'zgarib shaklga aylangan bo'ladi. Mana shu shakl matn mazmuni bilan to'yinib yangi bir konseptni yuzaga keltiradi. Bu endi, aytilganidek, til qurilmasidagi konsept bo'lmay, badiiy matn mohiyatidan kelib chiqadigan va uning ustuvor konsepsiyasini yuzaga chiqarishga xizmat qiladigan yangi bir konseptdir. Bu o'ziga xos filologik hodisani tilshunoslar bilan bir qatorda adabiyotshunoslar ham o'rganadilar.

Badiiy asar tilini tadqiq etish jarayonini boshlash oldidan, avvalambor, quyidagi ikki adabiy-poetik hodisani farqlash lozim:

1) roviy nutqi;

2) asardagi qahramon va personajlar nutqi.

Garchi badiiy matn tarkibiga kiruvchi bu nutqlar bir muallif tomonidan yaratilsada, ular bir-biridan sintaktik qurilishi, lugʻat (soʻz) tarkibi, ifoda tarzi jihatidan jiddiy farq qiladi. Roviylar nutqi nafaqat personajlar, shuningdek, muallifning mazkur matndan tashqaridagi barcha nutqlaridan bir talay xususiyatlariga koʻra tafovutlarga ega boʻladi. Buning sababi shundaki, har bir badiiy matn oʻz mustaqilligiga ega badiiy maydon boʻlib, uning umumiy ruhi, undagi hukmron dunyoqarash nafaqat obrazlar poetik va gʻoyaviy qurilishi, shu bilan birga, roviylar va personajlar nutqiga oʻz taʼsirini oʻtkazadi. Ularni oʻziga zarur boʻlgan va badiiy konsepsiyasini yuzaga chiqarishga yordam beradigan “til”da gapirish, muloqot etishga majbur qiladi. Bu esa matnning muallif irodasi va shaxsiy nuqtayi nazarlarga qaram boʻlmagan alohida adabiy-poetik hodisa ekanligidan dalolat beradi.

Tajribasiz yoki iqtidori zaif qalamkashlar biror-bir hudud haqida asar yozadigan boʻlishsa, unda “mahalliy kolorit”ni berish maqsadida sheva soʻzlarini haddan ziyod qoʻllaydilar. Xususan, personajlar, ayrim paytlarda muallif (roviylar) bayonida ham sheva soʻzlari ketma-ket kelaveradi. Bu, albatta, toʻgʻri yoʻl emas. Birinchidan, adabiy til meʼyorlari buziladi, ikkinchidan esa kitobxonning bunday asarni tushunishi qiyin boʻlib qoladi.

Abdulla Qodiriydan keyin milliy ijod maydoniga kirgan aksar yozuvchilar ham badiiy asarda shevadan foydalanishda ustoz sanʼatkor boshlab bergan yoʻldan bordilar, yaʼni dialektlarga xos noadabiy birliklardan juda zarur oʻrinlardagina foydalandilar. Bunday xususiyatni Shukur Xolmirzayevning “Xorazm, jonginam” hikoyasida ham yaqqol koʻrishimiz mumkin.

Toʻqqiz sahifaga yaqin mazkur asarda atigi beshta dialektizm qoʻllangan. Holbuki oʻzbek tilining oʻgʻuz lahjasida muloqot qiluvchilar odatda sheva soʻzlarini suhbat chogʻida koʻproq ishlatadilar. Shunga qaramay, muallif ushbu asarida zarur oʻrinlardagina qahramon mansub hududni taʼkidlab koʻrsatish, shuningdek, roviylar feʼl-

sajiyasi, ruhiyatini yanada teranroq ifodalash uchun cheklangan miqdordagi shevaga oid soʻzlarni markaziy personaj nutqiga kiritgan

Sh. Xolmirzayev. E. A'zam. N. Eshonqul iomonidan keyingi yillarda yozilgan bir qancha hikoyalar guring, ya'ni biror-bir suhbatdoshga murojaat yoxud xat tarzida yuzaga keltirilgan. Mazkur guring-hikoyalarni badiiy til jihatidan tekshirish ulardagi quyidagi xususiyatlarni oydinlashtiradi:

I. Matnda odatda sodda gap konstuksiyalari qo'llaniladi:

“Papayning tishi og'ribdi. Chirqillab yotganmish.

Papay deganimiz – qiltiriqqina bola, besh yashar. Asli oti boshqa, Papray – laqabi. Bu laqabga o'zi sababchi bo'ldi. Yoshda bobosining chorbog'ida yurdi, bobosi bilan yotdi, bobosi bilan turdi”. (Erkin A'zam. “Tish og'rig'i”).[1]

II. Hikoya bayoni butun kitobxonlarga emas, muayyan bir suhbatdosh yoki roviyning o'ziga, ba'zan asardagi ma'lum bir personajga xayolan qaratiladi; ko'pincha roviy qandaydir (kitobxonga ma'lum bo'lmagan) suhbatdoshga murojaat tarzida o'z hikoyasini bayon qiladi:

“Rangimni ko'rib hayron bo'ldingizmi? Kasalim yuqumli emas. Kuz tushib qoldiya. Ah, qanday yaxshi fasl. Shoirlarning sevgan fasli. Abdulla Oripovni yaxshi ko'rasizmi? Menga juda yoqadi.” (Shukur Xolmirzaev. “Xumor”).[1]

III. Roviylar hikoyasi muloqot shaklida bo'lgani sababli unda “jonli til”ga xos to'liqsiz va sodda yig'iq gaplar, inversiya qo'llaniladi:

“Tushmidi bu? Qachon uyg'onasan sen?”

Bu tushning oxiri emas edi. Bu ibtidosi edi (Nazar Eshonqul. “Ozod qushlar”).¹

IV. Badiiy asar, shu jumladan, hikoya matnida jonli nutqqa xos muloqot vositalari – varvarizm, sheva soʻzlari, vulgarizm, o'zga tillardan kirib kelgan soʻzlarni yoki ayrim lisoniy birliklarni jo'rttaga yoki g'ayriixtiyoriy buzib talaffuz qilish kabilar kuzatiladi. Guring hikoyalarda esa bular roviylar bayonida ham kelishi mumkin:

“Rayzdravga kirdim. Keyin oblzdravga kirdim. Gorzdravga kirdim. Qor. Muz. Mashinamning balonlariyam dabdala bo‘ldi hisob. Ijodim qolib ketdi” (Shukur Xolmirzaev. “Ustoz”).[3]

Bu badiiy bo‘lakda adabiy til uchun qabul qilinmagan yot so‘zlar (varvarizm) *rayzdrav, oblzdrav, gorzdrav* qo‘llangan. Aslida *tuman sog‘liqni saqlash bo‘limi, viloyat sog‘liqni saqlash bo‘limi, shahar sog‘liqni saqlash bo‘limi* tarzida bo‘lishi lozim edi.

V. Roviylar va personajlar nutqida kinoya, qochirim konnotatsiyalarining mavjudligi.

Roviy nutqida kinoya, qochirimlar Erkin A‘zamning bir qancha kichik nasriy asarlarida nisbatan ko‘proq qo‘llaniladi.

“Iya, oshini eganingizdan keyin o‘chog‘ining tutuniga ham chidaysiz-da, bratan! Chidaymiz, chidaymiz, quloqlar ham o‘rganib qoldi o‘zi. Shugina bir zum akillashdan to‘xtasa, nimasinidir yo‘qotganga o‘xshaydi odam. Bu ham mahallaning bir fayzi-da. Mayli, akillasa — akillayversin, vovullasa — vovullayversin. Kuchuk bo‘lgandan keyin akillaydi-da — vazifasi. Qaytaga yaxshi — zamon qaltis, har xil yot nusxa bu yoqlarga doriyolmaydi. Akillasin!”.[4]

Umuman, ushbu kichik nasriy asarlarni o‘rganish shundan dalolat beradiki, roviylar va personajlar nutqida kinoya, qochirim konnotatsiyalarining mavjudligi birinchi navbatda har bir ijodkorning hayot va insonga munosabati, hajvga moyilligi, uning shaxsiy-o‘ziga xos uslubi, shu bilan birga, ular ijod etgan adabiy metod bilan bog‘liq. Bu hodisani Shukur Xolmirzayev, Erkin A‘zam, Nazar Eshonqul hikoyalari misolida aniq ko‘rsa bo‘ladi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Барт Р. Избранные работы (семнотика, поэтика). – Москва: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Назар Эшонқул. Ялпиз ҳиди. – Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 386
3. Эркин Аъзам. Шовқин. Роман, қисса, ҳикоялар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 26.
4. Шукур Холмирзаев. Сайланма. 2-жилд. – Тошкент: Шарқ, 2005. - Б. 87.
5. Shukurova B. Zamonaviy o‘zbek hikoyachiligida dialektizm “Terminologiya va dialektologiyaning zamonaviy masalalari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani. 2023, 223-227-bet
6. <https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/erkin-azam/erkin-azam-aralashqorgon-hikoya>.